

Обука српске војске

УДК 355.1:355.233](497.11)“1804/1914”

Мр Бранислав Ђорђевић, потпуковник

У раду је представљен развој обуке српске војске у теорији и пракси српске ратне вештине од Првог српског устанка до Првог светског рата. Проблем је сагледан кроз обуку војника, јединица и старешина у временском следу. Поред ставова српских војних теоретичара о обуци, наведена су решења која је српска војска примењивала у пракси, а чланак садржи и бројне друге информације о српској војсци.

Увод

Обука је одувек била област којој је у теорији и пракси српске ратне вештине посвећивана изузетна пажња. Од почетка Првог српског устанка, 1804. године, до победоносног ослобођења земље, 1918. године, српска војска је издвајала обуку као незаобилазан чинилац у припремама за оружану борбу. При томе, интензитет и садржај обуке били су различити, а зависили су од стања друштвено-економских односа, техничко-технолошког чиниоца, сазнајних домета ратне вештине, утицаја стране војне мисли и праксе и слично.

На опредељење за хронолошки приступ и идентификацију конкретних периода утицали су следећи чиниоци: 1) прва организована обука српске војске (у скорој историји) реализована је у ратним условима, у току Првог српског устанка, 2) за време прве владавине династије Обреновића формирана је и обучавања прва „регуларна“ српска војска, и 3) у току друге половине 19. и почетком 20. века српска држава и њена војска знатно су напредовале у свим областима иако су учествовале у шест ратова.

Обука за време Првог српског устанка

Војна делатност Карађорђа Петровића била је изузетно значајна за српску ратну вештину у ослободилачкој борби нашег народа за време Првог устанка (1804–1813) и у војном организовању Србије. То потврђује чињеница да је велики вожд био изразити индивидуалац, који није трпео поговоре, те је његова војна мисао одлучујуће утицала на „војне послове“, ток и исход Првог српског устанка.

Војна обука је уведена на самом почетку Првог устанка, када су Срби 1804. године почели да опседају Београд, а звала се *екзерцирање војске*. Војнике су обучавале старешине из фрајкора,¹ Мустафа-пашине „народне“ војске и Срби официри који су из Аустрије прешли у Србију да се боре у устаничким редовима. Први „екзерцир-мајстори“ (наставници) пешадије били су капетани Коста Глигоријевић (обучавао је војску Крушевачке нахије), Прока Славонац (прво је у Тополи обучавао Крагујевчане, а затим у Гучи Драгачевце), Мијајло Ђурковић из Баје и његов ађутант Јаков Јакшић такође капетан (који су прво обучавали одабране капларе из Рудничке и Чачанске нахије, по 20–50 из кнежине, а затим из Београдске нахије – нека врста капларске школе). Као наставници помињу се и капетани Влчо и Кузман Жикић, који су обучавали војску Петра Добрњца, и Хербез, који је код војводе Вула Илића обучавао устанике по руским правилима. Од наставника из Србије најпознатији су Радич Петровић из Остружнице (касније „начелник штаба“ српске војске), војвода Ђорђе Миладиновић (од 1811. до 1813. био је командант Београда) и војвода Јовица Миловановић из Ботумља. „Екзерцир-мајстори“ тобџија били су Тома Милиновић, Павле Поповић из Новог Сада и Петар Уровичанин („тобџи-баша“ код Хајдук-Вељка). Међу наставницима коњице чувени су „ритмајстори“ Петар Новаковић–Чардаклија (касније дипломата) и коњички капетан Милосав, који се налазио под командом војводе Луке Лазаревића.

Карађорђе је крајем 1804. године упутио у Русију делегацију, на челу са Матијом Ненадовићем. Она је имала задатак да од руског цара измоли свеколику подршку и помоћ устаницима. У оквиру тражене помоћи, Карађорђе је молио Александра I да у Србију пошаље и официре који би вежбали српску војску. Међутим, тек крајем 1805. Русија је послала у Србију поручника Иљу Федоровића Угричића–Требињског, који је у српском народу веома брзо постао познат као Беј Новокрштени. Поручник, а потом капетан Новокрштени, поред извођења обуке, првенствено с војницима из Београдске нахије, лично је учествовао у борбама за Београд и на Дрини, где је и рањен.

Са развојем устанка, у српској војсци је било све више обучених војника и старешина, али је потреба за стручним „екзерцир-мајсторима“ била готово стална. О томе је Карађорђе писао 1. новембра 1808. грофу Родофиникину, руском изасланику у Србији: „Молим Вас покорно да (...) пишете велтмаршалу (Михељсону, прим. Б. Ђ.) да би он нама велику милост учинио и да би нам на вришко послао једно 100 људи само поради науке регулирати људи, да се јекцирају и да поучавају и ослободили би савест народа са регулом уз оне људе учене тобџије“.² На тај захтев, маршал Михељсон послао је у Србију артиљеријског мајора Лаврова и инжињеријског мајора Грамберга. Нешто после њих,

¹ Добровољачки одреди састављени од Срба који су се борили у редовима аустријске војске крајем 18. века.

² Велибор Савић, *Карађорђе документи 1*, „Дечије новине“, Доњи Милановац, 1987, стр. 431–432.

у Србију је упућен и потпуковник Дибих. Они су саветима pruжили драгоцену помоћ у обуци српске војске.

Егзерцир устаничке војске реализован је тако што су прво обучавани подвојводе (војводе другог реда), капетани и друге старешине, а они су касније постајали инструктори у својим јединицама. Тобџије и добошари обучавани су у Тополи и Београду под Карађорђевим надзором. Тако је вожд, 11. јануара 1811, наредио драгачевском команданту војводи Милутину: „... из нахије да пошаљете 10 тобџија и 5 добошара на науку у Београд“.³ Свака нахија слала је истоветан број војника на обуку. Коњаници су, пре своје специфичне обуке, морали да прођу обуку из „пјехотног (пешадијског) екзерцира“.

Дужина обуке зависила је од услова у којима се Србија налазила. Обично је реализована у две смене, у трајању до десет дана. Смене су организоване како због снабдевања војника, тако и због Карађорђевог процена да дуготрајни егзерцир може и да досади. О томе је, у писму од 30. марта 1812, вожд писао Јеврему Ненадовићу: „Мени је особито пријатно да чујем да капларе и артиљерце непрекидно вежбате. Саветујем Вам да у овоме не претерате, те да људима ове вежбе не досаде. Нарочито је потребно, да их сада пред Ускрс, одморите“.⁴ Такав начин обуке омогућавао је и да део војске увек буде на окупу и у готовости за употребу.

Од почетка устанка до 1807. године српска војска се углавном обучавала према аустријским правилима, што је била последица утицаја фрајкорца и Срба који су из аустријске војске прешли у Србију. Када је 1807. руски генерал Исајев дошао у Србију, поред оружја, муниције, застави и других ратних потрепштина, донео је и одређену количину руских војних правила. Тада је српска војска почела да „екзерцира по руски“.

Премда се историчари не слажу у потпуности, може се претпоставити да је прво српско војно правило – *Зекцир цедулиа у компани, Дивизиону и Паталиону*, настало 1808. године. Наиме, те године формирана је стајаћа војска, као и батаљон „регулаша“ и артиљеријска батерија у Београду. И Вук Караџић је рекао да се те године војска почела „... учити ексерциру по Европски“. Отуда је реална претпоставка да је 1808. године морало постојати неко правило по којем је обучавана српска „регуларна“ војска. Часопис „седмица“ објавио је 1852. то прво српско војно правило, али не у изворном облику, већ су само набрајани његови делови, а није објављено где се оно чува. Прво српско војно правило за обуку имало је следеће целине: 1) О ставу; 2) Равнање; 3) Пушчане радње; 4) Кретање; 5) Престројења, и 6) Захођење.

³ Милан Ђ. Милићевић, *Прилози за историју*, Споменик Српске Краљевске Академије XVII, Београд, Државна штампарија Краљевине Србије, 1892, стр. 10.

⁴ Бранислав Пантћ, *Лична преписка вођа Првог српског устанка*, Штампарија „Босанска пошта“, Сарајево, 1938, стр. 37.

У Архиву Српске академије наука и уметности у Београду чува се војно правило из 1813. године, које се зове *Учење војничко с цртежима* (на руском), а које је популарно названо *Карађорђева екзерцирна правила*. Оно садржи следеће целине: 1) Равнање; 2) Пушчане радње; 3) Построји и престојења; 4) обука вода и оделења, и 5) Палба.

Поред та два војна правила, чији је садржај подробно анализирао капетан Љубиша Љубичић у раду *Два наша стогодишња правила*,⁵ Јаков Јакшић се у Војном уставу из 1813. године такође бавио обуком војника и јединица српске војске. При томе, у нашим првим правилима за обуку све команде су биле на руском језику. Међутим, војна правила из 1813. године мало су могла да утичу на обученост устаника, јер је српска војска те године коначно поражена од Турака. У сваком случају, Карађорђе Петровић и остали српски војни команданти вредно су и непрекидно радили на обучавању војске.

Обука за време прве владавине династије Обреновић

Династија Обреновић владала је Србијом укупно 72 године. При томе, период прве владавине (1813–1842) нераскидиво је везан за кнеза Милоша Обреновића, првенствено стога што је владавина његових синова Милана и Михаила трајала веома кратко, тек нешто више од две године, тако да готово и нема историјски идентитет. Поред тога, војничке победе у Другом српском устанку, формирање и обука регуларне војске, оснивање првих војних команди, утемељење модерног позадинског обезбеђења војске и њено опремање савременим оружјем заслуга је једног човека – кнеза Милоша Обреновића.

Упоредо с оснивањем српске регуларне војске, 1825. године, кнез Милош је заузео и егзерцир у њој. Првих година обука је спровођена по узору на аустријску војску, јер су први „егзерцир-мајстори“ дошли из аустријске војске. Један од првих војних учитеља, капетан Дамњан Глумац, саставио је и прва писана правила за обуку. У ствари, он је само направио краћи извод из аустријског војног „регуламента“, који је превео на српски језик и донекле прилагодио условима у српској војсци. Потврда за то налази се у извештајима аустријске војне команде у Земуну, која је будно пратила шта се догађа преко Дунава и Саве, интересујући се посебно за српску војску. У извештају од 5. јуна 1826. војна команда у Земуну известила је Генералну команду у Петроварадину да се „... обука Срба врши (...) путем аустријских дезертера у разним местима Србије по аустријском начину“.⁶ А у извештају од 7. марта 1827. каже се: „Један очевидац причао ми је за обуку да они (српска војска, прим. Б. Ђ.) имају аустријски *Abrichtungs und Grenz Exercir – Regulament* (Регуламент за обуку и егзерцир на граници, прим. Б. Ђ.) из којег су извађени изводи. Ови су, као и немачке командоване

⁵ (б.а.), *Из Карађорђева доба*, (б.и.), Београд, 1913, стр. 93–141.

⁶ Лазар Ђелап, *Аустријски војни извештај о организацији српске милиције (1821–1871)*, „Весник“ 10, Војни музеј ЈНА, Београд, 1964, стр. 130.

речи, преведени на српски, само француске речи остају као нпр. цолонне, фронт, цхангире итд. Њихова добовања су сасвим као и наша, па су ујутру будница и молитва а увече мирозов (*Zaptenstreich*)“.⁷

Према тим правилима српска војска је обучавана све до 1832. године, када су издата *Правила војничка*, којима су, поред обавеза и задатака, регулисана и нека питања обуке „простих солдата“, добошара и каплара.⁸ Међутим, правила нису могла да замене недостатак школованог официрског кадра,⁹ па је кнез Милош, учивши сву тежину тог проблема, 1833. године изабрао 29 младића који су упућени на војну обуку у иностранство. Они су, у другој половини новембра, послати „... преко Румуније у Русију да се усаврше у војним навикама и спреме за војне старешине“.¹⁰ Када су се ти младићи 1836. године вратили из Русије било је неминовно да се, до тада преовлађујући, аустријски начин обуке замени руским. Зато је већ 1837. године, по наређењу кнеза Милоша, преведен са руског језика *Воени устав* за потребе организовања и обуке српске војске.

Обука војске била је појединачна, групна, водна и четна. Батаљонска обука извођена је када би се јединица нашла окупљена на једном месту. Пешадија се обучавала с „карабиљом“, а коњаници с коњима и оружјем. Кнез Милош је посебно инсистирао на обуци артиљераца, и стално је подстицао војнике и њихове старешине на још веће залагање. Првим артиљеријским старешинама који су обучавани у Русији (било је осам артиљераца) кнез је обећао да ће их из подофицирских чинова унапредити у официрске чинове ако науче војнике „топовској вештини“, а војницима да ће, ако успешно заврше обуку, „... и они аванцирати“.¹¹

Ради унапређења обуке, крајем августа и почетком септембра 1837, одржани су војни маневри. Кнез је био задовољан показаним „знањем и умешношћу“ које је војска показала, па је 8. септембра писаним путем захвалио свим војницима и старешинама и честитао им на успеху.¹²

Поред опште обуке регуларне војске, кнез Милош је формирао и посебне војне школе. Наша прва војна школа била је „гвардиска школа“, коју је кнез формирао за потребе својих гардиста 25. априла 1830. у Пожаревцу.¹³ Када је крајем 1830. њихов део пресељен у Крагујевац, образована је „гвардиска школа“ и у том гарнизону.

⁷ Исто, стр. 132.

⁸ Архив Србије, *Кнежева канцеларија*, X, бр. 992 и 998.

⁹ Опширније о првим егзерцир-мајсторима српске војске видети у: Радосав Марковић, *Војска и наоружање Србије кнеза Милоша*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1957, стр. 80–99.

¹⁰ Мита Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, I део, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд, 1897, стр. 700. Кнез Милош Обреновић каже да је у Русију упућено 30 „млади људи“ (*Милош Обреновић или поглед на историју Србије од 1813 до 1839*, Народна књигопечатница Медаковића, Земун, 1850; стр. 114).

¹¹ АС, КК X, 287 – „Објавленије“ командирима „топовским“ од 30. јуна 1836.

¹² АС, КК X, 678 – Кнез Милош „возљубљеном регуларном воинству“ у Пожаревцу, 8. септембра 1837. године.

¹³ Мита Петровић, исто, стр. 690.

Међутим, како је код кнеза Милоша све зависило од тренутног расположења, тако је и прва српска војна школа убрзо престала са радом.

Млади српски официри који су се школовали у Русији донели су у Србију и део „европског духа“. Следећи нове идеје у војсци, у Србији је 15. децембра 1837. у Пожаревцу отворена „Књажеско-сербска војна Академија“, а за њеног првог управника постављен је бивши аустријски лајтант Стефан Херкаловић.¹⁴ Већ у априлу 1838. Војна академија је пресељена из Пожаревца у Београд, а 25. маја исте године премештена је у Крагујевац. После нешто више од шест месеци и та војна школа је престала са радом.

Обука српске војске у току друге половине 19. и почетком 20. века

Средина 19. века била је свеколика прекретница у историји српске ратне вештине. Формирање Артиљеријске школе 1850. године, издавање Правила пешачке, топијске, коњаничке и логорне службе 1845. године, образовање народне војске 1861. године и настанак српске војнотеоријске мисли само су неки од показатеља значаја тог периода у развоју српске ратне вештине, а тиме и обуке српске војске.

Обука војника и јединица

Већ у првим делима српске војнотеоријске мисли налазе се бројни ставови који се тичу обуке, првенствено војника и јединица. Према мишљењу Саве Грујића, усавршавање војне тактике и оружја условило је потребу да се војска, још у миру, спрема и „изучава“ за ратовање.¹⁵ Наиме, није било довољно дати војнику пушку у руке – требало га је са њом и „сродити“, што се постиже једино обучавањем. О томе је Јован Анђелковић надахнуто рекао: „Рђава је економија само чувати фишке по слагалиштима, а војнике ретко изводити на стрелишта; у војни се ова тврдоћа скупо плаћа“.¹⁶ Јован Мишковић је сматрао да није довољно да се војска само обучи, већ „... треба да војничка знања у масу продру“.¹⁷

Средином 19. века српска војска је, у пракси, обуци војника и јединица придавала велики значај. Према *Устројенију гарнизона војинства* из 1845. године, целокупна српска војска се „ради вежбе“ окупљала сваке године од 16. августа до 16. септембра. *Законом о устројенију народне војске* из 1861. године регулисано је и „вежбање“ народне војске. Оно се одржавало недељом и празником, а ако су

¹⁴ Видети: Радосав Марковић, *исто*, стр. 280–303.

¹⁵ Сава Грујић, *Војна организација Србије с критичким прегледом војне организације старих и нових народа*, Крагујевачка друштвена штампарија, Крагујевац, 1874, стр. 111.

¹⁶ Јован Анђелковић, *Појмови из ратоводства*, Државна штампарија, Београд, 1876, стр. 42.

¹⁷ Јован Мишковић, *Опет о нашој земаљској снази*, „Војин“, бр. 16, Београд, 1869, стр. 242.

„прилике захтевале“ и један или два пута у току недеље. По срезовима је батаљонска обука организована сваке друге недеље у трајању од два дана, а с јесени сваке године требало је да се окупљају пукови на петнаестодневну вежбу.

Према *Устројству војске* из 1864. године, обука народне војске организована је сваке недеље и празником од 1. марта до 15. јуна и од 1. септембра до 15. новембра. Веће вежбе српске војске извођене су у јесен сваке године, а трајале су осам дана у сваком округу. Изменама *Устројства војске*, од 23. октобра 1870, обука народне војске могла је да траје до 25 дана у току године, највише у два окупљања, у пролеће и јесен.

Искуства која је српска војска стекла у два рата против Турске, 1876. и 1877/1878. године, утицали су да се посленици војне мисли интензивније позабаве обуком војника и јединица. При томе, обука („зnanствена“, „научна спрема“) војске све више је повезивана са ратом. Тако је Димитрије Ђурић сматрао да држава може наћи оправдање ако војску не припреми за рат „у материјалном и бројном смислу“, међутим, уколико војска није припремљена у „наставном“ смислу, „... ту извешња нема, такав је појав вазда преступленије“.¹⁸

Будући да не постоји одређено знање које обезбеђује победу у рату, треба добро осмислити које знање треба дати војницима. Зато је основно правило у обуци, према Радомиру Путнику, „... да војска буде извежбана у оним радњама што ће јој у рату требати и онако како се ове радње у рату отправљају“.¹⁹ У својим радовима, такав став су подржали бројни ствараоци српске војне мисли с краја 19. века (Петар Бојовић, Станојло Стокић, Коста Поповић итд.). Потоњи српски војвода Радомир Путник био је и први посленик српске војне мисли који је поделио обуку. Према његовом мишљењу, трупно „вежбање“ се дели на вежбање појединих родова војске (која могу да буду „егзерцирна“ и тактичка) и вежбање здружених родова војске (које се реализује као једностран или двостран маневар и „здружени одред“).²⁰

Прослављени српски војвода Петар Бојовић такође се бавио обуком војника. Неки од његових ставова су: 1) командир не треба да се устручава да изводи обуку „... при рђавом времену и магли, као и после заморног марша“;²¹ 2) у обуци, старешина мора да има „педантне и трајне захтеве“, јер они „... навикавају војничко тело и делове тела на механичку правилност извршавања командованих радњи и не мислећи о томе и (...) стварају код војника убеђење да другачије не може и не сме да буде до онако, како је то прописано и како то хоће старешина“;²²

¹⁸ Димитрије Ђурић, *Тактика великих тактичких тела*, Краљевско српска државна печатница, Београд, 1885, стр. 464.

¹⁹ Радомир Путник, *Служба ђенералштаба служба у мирно доба*, Министарство војно, Београд, 1890, стр. 87.

²⁰ Исто, стр. 88–90.

²¹ Петар Бојовић, *Упут за обуку војника у ратној служби*, „Ратник“, књига XLVIII, свеска I, Београд, 1901, стр. 66.

²² Петар Бојовић, *Шта имамо и можемо да очекујемо од егзерцирних правила уопште, а шта од пешадијских посебице*, Штампарија Ђорђа Мунца, Ниш, 1903, стр. 61.

3) да би старешине пронашле најбољи начин обучавања војника, непрестано треба да замишљају како су у борби „... и тек ће тада рад и вежба бити доиста од стране вредности и користи“;²³ 4) обуком треба постићи да војници схвате одбрану као предност над непријатељем „... зато што је већи део њиховог тела заклоњен и што они угодно могу да наслоне пушку за гађање“;²⁴ и 5) наше старешине никако не треба да губе из вида да су регрути „... и срцем и душом вољни, да добро и правилно раде све радње, којим их старешине обучавају“.²⁵

Поред промена у теорији ратне вештине, искуства из српско-турских ратова наметнула су и промене у систему обуке српске војске. Према уређењу војске од 3. јануара 1883, први позив резервиста обучаван је, са сталним кадром, сваке године по 30 дана, други позив по осам дана, а трећи позив није позиван на обуку. На основу искустава из српско-бугарског рата 1885. године, такав систем обуке измењен је 1886. године, па је први позив сваке године проводио на обуци до 30, други до 15, а трећи до пет дана. Они који се не би одазвали на обуку били су дужни да на накнадно организованој обуци проведу „о свом трошку“ двоструко више времена. Изменама у уређењу српске војске од 1890, поред постојећих решења, усвојено је да се обука изводи и у „... извесне недељне и празничне дане по распореду војнога министра, а на општинским збориштима“.²⁶

После смене династија на српском престолу, 1903. године, готово да није било посленика војне мисли у Србији који није наглашавао значај „знанствене спреме“, односно обуке војника и јединица, по спремност за борбу. У основи, преовлађивао је став да ће војска „... у рату радити оно и онолико, чему је и колико у миру обучена, па често и много мање од тога“.²⁷ Заједнички став војних мислилаца (Петар Бојовић, Петар Пешић, Живко Павловић итд.) био је да се практични део војне обуке, уз претходну теоријску припрему, најбоље изучава у рату. Међутим, како су ратови ретки, војска је дужна да у њих уђе спремна, а не да се у њима обучава. Тактичка обука треба да буде најважнија у целокупној обуци, јер ратни планови, ма како добро осмишљени, могу да обезбеде успех само уколико се постигне успех на „тактичком пољу“. Према мишљењу Милана Миловановића, није се десило „... да се је ратни успех постигао само dobrим стратегијским операцијама и маневрима без тактичких судара“.²⁸ Да би се то постигло, свака војска треба да

²³ Исто, стр. 79.

²⁴ Исто, стр. 99.

²⁵ Исто, стр. 66.

²⁶ Јован Дамјановић, *Историјско развиће организације наше војске од 1883. до 1895.*, „Ратник“, XXXVI, Београд, 1897, стр. 644.

²⁷ Тихомир Комненовић и Радомир Аранђеловић, *Стратегија*, Нова штампарија „Давидовић“, Београд, 1911, стр. 47.

²⁸ Милан Миловановић, *Неколико речи о тактичкој обуци официра*, „Ратник“, књига LXXII, свеска III, Београд, 1912, стр. 30.

подешава своја правила према моралним и физичким особинама својих војника и старешина, као и према расположивом оружју, „... не губећи из вида стечено искуство, ни особине вероватних непријатеља“.²⁹

Посленици српске војне мисли с почетка 20. века сматрали су да су основна начела по којима треба обучавати војнике следећа: 1) војника треба учити само онеме што ће му требати за рат; 2) војнике треба обучавати „појединце“, па тек онда „укупно“, односно настава треба да је поступна; 3) обука треба да буде очигледна и практична; 4) све што треба да се уради, старешина треба лично да покаже; 5) старешине морају да објашњавају користећи само „исказе народног језика“; 6) све старешине обуку треба да изводе са вољом и из осећаја дужности, а не под надзором и притиском старијих; 7) старешине треба да имају слободу у избору метода и средстава за постизање јединственог циља у обучавању, и 8) забрањено је бесциљно и сувопарно учење и одговарање напамет научених питања и одговора.³⁰ Сматрали су, такође, да обуком треба постићи да војник зна да чува и употреби своје оружје, да користи земљиште за гађање и заклањање, да савлађује препреке на које наиђе, „службе“ у миру и рату (извиђање, осигурање, маршевање, и слично) и да буде физички спреман за напоре у рату.³¹ Да би се то постигло војвода Бојовић је предложио предмете које војници треба да савладају у току обуке. То су: 1) егзерцирна правила; 2) ратна служба; 3) правила службе; 4) познавање пушке; 5) уредба о војној дисциплини и војнока-знени законик; 6) веронаука; 7) пионирски радови и 8) гимнастика.³² О томе шта војник треба да зна у *Ратној служби*, основном војнодоктри-нарном документу Краљевине Србије пред ратове 1912–1918. године, наведено је: „Дужности војника у рату су просте. Војници треба увек да су способни за кретање и за правилну употребу свог оружја“.³³

Поједини војни мислиоци давали су и извесне препоруке којих се треба придржавати у обуци војника. На пример, Петар Бојовић је сматрао да вежбу (наставу) треба скратити када војници приметно добро и с одушевљењем испуњавају захтеве. Такође, обуци у борби ножем мора се посветити посебна пажња, јер се на тај начин изграђује нападни дух, односно, обука у миру мора тежити „... да се ашову не да

²⁹ Петар Бојовић, *Да ли би, уколико и шта требали да мењамо и допуњујемо у нашим „Привременим егзерцирним пешадијским правилима“, с обзиром на стечена искуства из руско-јапанског рата, у колико су та искуства до сада избила на јавност*, „Ратник“, књига LX, свеска III, Београд, 1906, стр. 238.

³⁰ Видети: Живко Павловић, *Елементарна тактика*, (I), (б.и.), Београд, 1914, стр. 152–154; Петар Бојовић, *Наставни план за пешадију*, „Ратник“, књига LX, свеска V и VI, Београд, 1906, стр. 711–712; Петар Пешић, *Тактика* (I део), Штампарија „Нови покрет“, Београд, 1907, стр. 42–44.

³¹ Видети: Живко Павловић, *исто*, стр. 150; Милош Васић, *Висока војничка дисциплина*, Нова штампарија „Давидовић“, Београд, 1909, стр. 200, и Тихомир Комненовић и Радомир Аранђеловић, *Тактика*, Нова штампарија „Давидовић“, Београд, 1908, стр. 52.

³² Петар Бојовић, *Наставни план за пешадију*, *исто*, стр. 717.

³³ *Ратна служба*, Министарство војно, Београд, 1911, стр. 1.

претерана важност“.³⁴ Милан Миловановић је сматрао да обука војника не сме да има формални карактер и да не сме да садржи ништа сувишно „... те да се и на егзерциришту, и у касарни, и на маневру тежи једино крајњем циљу: спреми војника за рат“.³⁵

Почетком 20. века српска војска није у потпуности следила домете војнотеоријске мисли у домену обуке. Наиме, у току двогодишњег војног рока војник је присуствовао обуци највише десет месеци, а они који су били одређени за посилне, сеизе и слично нису проводили на обуци више од пет-шест месеци. Организација обуке била је таква да су „новаци“ пролазили „регрутску и четну школу“ за четири месеца, а остале „школе“ (батаљонска, пуковска и више) у наредна два месеца, колико је трајао летњи период обуке. У току зимског периода обуке војници су обављали стражарску службу и изводили радове. На почетку новог летњег периода обуке за регруте остали војници су понављали четну, батаљонску и остале „школе“, уз истовремено ангажовање на радовима и на стражи.³⁶

Обука старешина

Средином 19. века посленици српске војне мисли писали су изузетно много о потреби за сталним стручним усавршавањем старешинског кадра. Према мишљењу Јована Анђелковића, официри се рату морају учити целог живота „... јер нису сви Молтке чији је војнички дар без премца међу савременицима“.³⁷ Јован Драгашевић је сматрао да је потреба за свакодневним учењем тим већа што међу старешинама има много оних који нису обавештени о начелима тактике, а баш она им је први посао.³⁸ Говорећи о потреби да старешине буду „војнички образоване“, генерал и академик Јован Мишковић је нагласио да „... ко кога учи, треба да је најпре он сам научен, те да и другогачему научити може“.³⁹ Војнику много више импонује официр за кога зна да је научен, него онај који то није, те је у рату успешнија војска која има више „учевнијих официра“. О потреби за школовањем српских официра у војним школама говорио је и Матија Бан, још 1848. године, у делу *Правила о четничкој војни*, нашем првом ауторском раду из области ратне вештине, сматрајући да ће „... једно добро устројено училиште“

³⁴ Петар Бојовић, *Ратно искуство и егзерцирна правила*, „Ратник“, књига LXIII, свеска V–VI, Београд, 1907, стр. 780.

³⁵ Милан Миловановић, *Настава и наставник*, „Ратник“, књига LXVIII, свеска IV, Београд, 1910, стр. 559.

³⁶ О систему обуке српске војске на почетку 20. века видети: Драгољуб Динић, *За напредак војске и напредак народне снаге*, „Ратник“, књ. LXX, свеска I, Београд, 1911, стр. 26–27.

³⁷ Јован Анђелковић, *Појмови из ратоводства*, исто, стр. 12.

³⁸ Јован Анђелковић, *Читаоцима*, „Војин“, Београд, 1864, стр. 103.

³⁹ Јован Мишковић, *Опет о нашој земаљској снази*, „Војин“, бр. 16, Београд, 1869, стр. 242.

учинити да „војинство“ буде достојно свог имена „... и способно да својој цели у свакој прилици одговори“. ⁴⁰

После неуспелог покушаја кнеза Милоша да оснује војну школу 1837. године, Србија није имала школску установу за образовање својих официра све док 1850. године није образована Артиљеријска школа. ⁴¹ Иницијативу за њено формирање покренуо је, 13. јануара 1850, тадашњи српски „попечитељ унутрењих дела полковник кавалер“ Илија Гарашанин, следећи ставове из свог *Начертанија* да се Србија мора свеколико припремити за ослободилачки рат против Турске. Већ 6. марта, кнез Александар одобрио је „устројење артиљеријске школе“ у Београду, која је требало да има „за сад“ 20 питомаца који су „доброг поведенија“ и који су завршили гимназију или сличну школу. За четири године, колико је требало да траје школовање, планирано је да питомци слушају и полажу испите из следећих предмета: наука артиљеријска, математика, начертаније, физика, механика, хемија специјална, фортификација, војна тактика, војна географија, војна историја и француски језик. Тај програм је сачинио први управник Артиљеријске школе, Пољак Фрањо Зах. Године 1859. урађен је „Пројекат за устројство војне академије“, која је требало да замени Артиљеријску школу, али српска влада није усвојила тај пројекат због тога што су била потребна већа новчана издвајања.

Формирањем Артиљеријске школе само је делимично ублажен проблем недостатка стручног старешинског кадра у српској војсци. Како број и знање српских подофицира нису задовољавали, 22. јануара 1854. одлучено је да се хитно формира посебна „учебна команда“ у Крагујевцу, па су једномесечну обуку морали да прођу сви српски подофицири и одређени број изабраних „ислужених“ војника.

Ради продубљивања знања српских официра у Београду и Крагујевцу је, 28. новембра 1866. отпочета серија предавања из више области ратне вештине, како је онда схватана. Рад те „Зимске официрске школе“, како је популарно названа, отворио је пригодном беседом потпуковник Јован Бели-Марковић, тадашњи, условно речено, начелник Штаба српске војске. ⁴²

После авантуре са генералом Черњајевим и руским официрима на командним дужностима у српској војсци у првом рату против Турске 1876. године и сазнања о нивоу оспособљености малобројног српског официрског кадра како у том, тако и у другом рату 1877/1878. године, српска војна с краја 19. века почела је интензивније да се бави обуком, односно усавршавањем старешина. Сматрано је да основ за обуку и рад

⁴⁰ Матија Бан, *Правило о четничкој војни*, Књигопечатнија Кнежевине Србске, Београд, 1848, стр. 4.

⁴¹ О формирању и раду Артиљеријске школе видети: Милоје Пршић, *Стварање и развој војног школства у Србији и Црној Гори од 1850. до 1919. године*, Билтен Школског центра АБХО, број 5, Крушевац, 1997.

⁴² О серији зимских „читања“ видети: Јован Драгашевић, *Официрске школе у Србији, „Војин“*, Београд, 1866, стр. 396–397, и *Истинске приче*, II део, Парна штампарија, Д. Димитријевића, Београд, 1891, стр. 193–194.

војника у борби чини припремљеност њихових официра, који имају највећи утицај на знање и рад потчињених. Савремени услови војевања, према Димитрију Ђурићу, захтевали су од пешадијског старешине следећу „научну спрему“: 1) знање својих потчињених; 2) тактику три рода војске, посебно пешадије; 3) пољску фортификацију; 4) науку о оружју; 5) унутрашњу администрацију; 6) познавање непријатељске војске; 7) „снимање“ појединих делова земљишта, и 8) војну хигијену.⁴³

На стручну оспособљеност српских официра при крају 19. века одлучујуће је утицало формирање Војне академије, 18. јануара 1880. године. Она је имала нижу (три године) и вишу школу (две године), са ђенералштабним, инжињеријским и артиљеријским смером („одсек“).⁴⁴ На преуређење Артиљеријске школе у Војну академију засигурно је утицао и Јован Мишковић, који је крајем седамдесетих година, на положају министра војног, сматрао неопходним „... да се војна школа престроји у војну академију са 2 курса“.⁴⁵

Крајем 19. века професори на Војној академији били су најумнији српски официри тога доба. Дужност ванредног („хонорарно“) наставника многи од њих су обављали поред редовне трупне дужности (на пример, Димитрије Ђурић). Поред теоријског („предметно“) дела питомци Војне академије имали су редовно у програму и студијска путовања по Србији.

Додатни подстрек развоју Војне академије дало је постављење краља Милана за врховног команданта Активне војске. Пошто је повећао војни буџет, краљ Милан је повећао и број места за упис у Академију, а ниже школовање свео је на курс да би добио што више официра на рачун подофицира. Како је у то време смањен број места у цивилним средњим школама у Србији, Војна академија је постала најтраженија школа у земљи.

Војни врх Србије није се задовољавао знањем које су официри стицали само у Војној академији. У вези с тим, 2. октобра 1880, издата је *Уредба о уређењу учебних команди* ради „... стручног образовања појединих родова оружја и да би се ово што већма усавршило и на сувремену висину подигло“.⁴⁶ Формирани су „учебни“ батаљони за пешадију и батерија за артиљерију, а организована су и стручна предавања за инжињерију.

Устројством трупних школа, од 23. септембра 1882, формиране су официрске, подофицирске и капларске школе ради усавршавања српског старешинског кадра. Те школе имале су зимски (шест месеци)

⁴³ Димитрије Ђурић, *Основна тактика три рода војске*, Државна печатња, Београд, 1879, стр. 85.

⁴⁴ О раду Војне академије у првим годинама постојања видети: *Споменица педесетогодишњице Војне академије*, Војна штампарија, Београд, 1900, и *Споменица седамдесетпетогодишњице Војне академије*, Штампарска радионица Министарства војске и морнарице, Београд, 1925.

⁴⁵ Архив Српске академије наука и уметности (АСАНУ), Историјска збирка, број 7242, *Белешке Јована Мишковића*, бележница бр. 9.

⁴⁶ Исто.

и летњи течај (три до пет месеци). По завршеној школи организовано је полагање испита.

Уредбом о уређењу артиљеријске подофицирске школе, од 5. октобра 1890. укинута је учебна батерија, која је формирана 1882. године. Годину дана раније, 9. августа 1889, образована је пешадијска подофицирска школа. Од 9. марта 1893. уведено је полагање испита прво за све, а од 18. маја само за унапређење официра у чин мајора.

После Мајског преврата, 1903. године, сматрано је да „научна спрема“ старешина треба да се састоји из теоријског и практичног дела. Теоријском делу пажња је посвећивана у војним школама, а практичном делу у току службовања. У основи, ствараоци војне мисли сматрали су да сваки старешина треба да буде упућен у: 1) знање тактике свих родова војске; 2) познавање свих струка и позива у војсци; 3) знање стратегије; 4) знање администрације; 5) познавање географије своје и суседних земаља; 6) разумевање топографије; 7) знање из историје и ратне вештине; 8) знање из хигијене и хипологије, и 9) знање оружја свога рода.⁴⁷ После Мајског преврата, у пракси је и даље посвећивана значајна пажња обучавању српског старешинског кадра. Према постојећим информацијама, након смене династија на српском престолу 1903. године преполовљен је број питомаца који су примани у Нижу школу Војне академије. Од око 40–50 питомаца, колико је годишње примано у Академију непосредно пре преврата, тај број је 1904. износио 22, 1905. године 24, а пред балканске ратове тај број се усталио на око 30 питомаца годишње.⁴⁸ Таква динамика школовања кадра довела је до тога да је Србија пред Први балкански рат имала 2.038 школованих официра, што није било довољно за величину оружане силе и планове које је земља имала. Колико је школовање у Војној академији било напорно показује и податак да су питомци током петогодишњег школовања имали 38 предмета. Осим тога, српска војна академија је била једна од првих војних школа у свету која је у свој програм, 1907. године, уврстила и предмет војна психологија, али је већ 1909. године, вољом бирократије, био изостављен.

Усавршавање српских официра у иностранству

Желећи да обезбеди потребан број стручног кадра за своју војску, а тиме и виши ниво војних знања, српски војни и државни врх предузимао је бројне мере, међу којима је значајно и обучавање, односно усавршавање српских официра у иностранству. Ради сагледавања тог облика обуке старешина анализирано је школовање официра српске војске у иностранству до Првог светског рата. Анализом није обухваћено усавршавање за дужност управника барутане у Страгарима и Обилићеву

⁴⁷ Петар Пешић, *Тактика I*, исто, стр. 30, и Тихомир Комненовић и Радомир Аранђеловић, *Тактика*, исто, стр. 51.

⁴⁸ Милић Милићевић, *Витални чиниоци развоја српске војске током XIX века*, „Војноисторијски гласник“, број 1–2, Београд, 1993, стр. 53.

и тополивнице у Крагујевцу, јер утицај те категорије официра на српску ратну вештину није имао велики значај.⁴⁹ Анализом није обухваћено ни присуство маневрима, као ни путовања по европским земљама, на која су српски официри редовно упућивани ради усавршавања.⁵⁰

У том периоду Србија је у иностранству школовала 55 својих официра (преглед у прилогу), а како су се тројица од њих школовала у две земље (генерал Димитрије Ђурић – Немачка и Русија, генерал Петар Топаловић – Немачка и Француска, и пуковник Нићифор Јовановић – Немачка и Аустрија), ради потпуности анализе узет је број од 58 официра.⁵¹ Од Срба који су се школовали у страним војним школама један је постао краљ, двојица војводе, 39 генерали, 12 пуковници и један потпуковник.

Српски официри су се школовали у пет земаља, и то у Немачкој (16), Француској и Русији (по 15), Аустрији (13) и у Белгији (четири). До ратова 1876–1878. године највише српских официра школовано је у Немачкој (12), а потом у Аустрији и Француској (по седам), Русији (четири) и Белгији (три). После српско-турских ратова, до смене династија на српском престолу 1903. године, српски официри су упућивани на школовање најчешће у Русију (десет), а потом у Аустрију (четири), Немачку и Француску (по два) и у Белгију (један официр). После преврата 1903. на школовање у иностранство упућено је шест српских официра, и то у Француску.

Из наведеног се може закључити да је највише српских официра школовано у иностранству у периоду до ратова 1876/1878. године (33, односно у просеку један годишње), а временом је тај број опадао (од ратова до Мајског преврата 19 официра, односно 0,8 годишње, и након преврата шест официра, односно 0,7 годишње). Број српских официра који су школовани у иностранству релативно је уједначен у односу на

⁴⁹ Први српски официр који је наменски упућен у иностранство на усавршавање за дужност управника барутане у Страгарима био је потпоручник Арсеније Станојевић. Почетком шездесетих година 19. века он је провео три године на школовању у Француској, а убрзо по повратку у Србију примио је дужност управника барутане и на тој дужности остао је дуже од 20 година. Српске власти нису желеле ништа да препусте случају, па су на усавршавање у иностранство упућени и Станојевићеви могући наследници на тој дужности: Илија Ђурић и Божидар Костић. Такође, један од каснијих управника барутане, Милош Милошевић, провео је четири године на усавршавању у Немачкој, Белгији и Швајцарској (видети: Божидар Крстић, *Државна барутана у Страгарима*, Штампано у Краљевско-српској државној штампарији, Београд, 1897, стр. 6–13).

⁵⁰ Тако, на пример, средином 1875. године, Јован Мишковић је ради стручног усавршавања упућен на пут по Европи. Посетио је Пешту, Беч, Линц, Салцбург, Минхен, Париз, Штутгарт, Келн, Нанси, Тул, Мец и Франкфурт. АСАНУ, *Белешке Јована Мишковића*, бележница бр. 6.

⁵¹ Дати број српских официра који су се стручно усавршавали у иностранству ипак треба узети са резервом. Наиме, до података се дошло анализом биографија официра српске војске у *Енциклопедији Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца* (Београд, 1929) и *Војној енциклопедији I* (Београд, 1939). Могуће је да је српска војска, поред наведених, на стручно усавршавање у иностранство слала и друге офицере. Међутим, подаци којима се располагало могу се сматрати валидним за конкретну анализу, првенствено зато што обухватају најеминентније српске војнике и ствараоце војне мисли тога доба.

земље у којима су се усавршавали. При томе, до српско-турских ратова највише официра школовано је у земљама немачког говорног подручја. Релативно захладнели односи с Аустријом после 1878, услед одлука Берлинског конгреса, узроковали су да се крајем 19. века више српских официра школује у Русији. Донекле, то је било парадоксално јер су српски официри, после лоших искустава у првом српско-турском рату, имали веома лоше мишљење о стручности руских официра. Доминантан утицај француске културе и начина мишљења у Србији после 1903. године учинили су да се у то време српски официри школују искључиво у Француској.

Српски официри који су школовани у иностранству (изузев потпуковника Радомира Аранђеловића) касније су унапређивани у највише чинове и постављани на најзначајније дужности у војсци и држави.⁵² Поред стручног усавршавања у војним школама у земљи и облика усавршавања уз рад, српски официри су се значајно усавршавали и у иностранству. То је омогућило српској ратној вештини да свој фонд обогати сазнањима стране војне мисли и, на тај начин, допринесе оспособљавању српске војске за шест ослободилачких ратова које је водила.

*
* *

Драгоцена искуства из обуке српске војске могу да буду исходиште и савременој полемистици у нас. Неке од тих порука су следеће:

– усавршавање ратне вештине и ратне технике условљава потребу да се војска још у миру обучи за ратовање. Обука је основни задатак старешина и мора се стално изводити. Обука треба да има теоријски и практични део. Поједини елементи војне обуке морају да се изучавају у школама у грађанству, са чиме треба почети још у основној школи;

– основна начела којих се треба придржавати у обуци јесу: 1) војника треба учити само ономе што ће му требати за рат; 2) војнике треба обучавати појединачно, па тек онда заједно, односно обука треба да је поступна; 3) обука треба да буде очигледна и практична; 4) све што треба да се уради старешина треба лично да покаже; 5) старешине морају да објашњавају разумљивим језиком; 6) све старешине треба обуку да изводе са вољом и из осећаја дужности; 7) старешине треба да имају слободу у избору метода и средстава за постизање јединственог циља у обучавању, и 8) забрањено је бесциљно и сувопарно учење и одговарање напамет научених питања и одговора;

⁵² Официри српске војске постављани су на најодговорније дужности у војсци и држави. Српска војска је дала два председника владе, 33 министра војна, два министра иностраних дела, 11 министара грађевине, седам државних саветника и пет изасланика у страним земљама (видети: Милоје Пришић, *Стварање и развој војног школства у Србији од 1830–1919. године*, „Војно дело“, бр. 2, Београд, 1998, стр. 146).

– обуком треба постићи да војник зна: 1) да чува и употреби своје оружје; 2) да користи земљиште; 3) да савлађује препреке; 4) радње у миру и рату као што су: извиђање, осигурање, маршевање итд. и 5) да буде физички спреман за напоре у рату;

– обуком треба постићи да старешина зна: 1) тактику свих родова и служби; 2) стратегију; 3) администрацију; 4) географију своје и суседних земаља; 5) топографију; 6) основе историје ратне вештине, и 7) оружје свог рода војске.

ПРЕГЛЕД ОФИЦИРА СРПСКЕ ВОЈСКЕ КОЈИ СУ СЕ ШКОЛОВАЛИ У ИНОСТРАНСТВУ

Ред. бр.	Чин	Име и презиме	З е м љ а				
			Немачка	Аустрија	Француска	Русија	Белгија
1.	Потпуковник	Аранђеловић Радомир			око 1908.		
2.	Генерал	Алимпих Ранко	1846–1852.				
3.	Генерал	Белић Владимир				око 1902.	
4.	Генерал	Бели-Марковић Јован	1848–1851.				
5.	Пуковник	Бинички Стеван		око 1860.			
6.	Генерал	Петровић Миливоје			око 1850.		
7.	Генерал	Божановић Милош				око 1882.	
8.	Генерал	Васић Милош		око 1887.			
9.	Генерал	Грујић Сава				1864–1870.	
10.	Пуковник	Дамјановић Јован		1880–1882.			
11.	Пуковник	Ђорђевић Владан		око 1868.			
12.	Генерал	Ђорђевић Ђорђе				око 1887.	
13.	Генерал	Ђурић Димитрије	1861–1863.			1865–1867.	
14.	Пуковник	Жујовић Младен				1833–1836.	
15.	Генерал	Здравковић Стеван			1857–1861.		
16.	Пуковник	Ивановић Љубомир			1856–1859.		
17.	Генерал	Јовановић Бранко				око 1896.	
18.	Генерал	Јовановић Милутин					око 1858.
19.	Пуковник	Јовановић Нићифор	1858.	1855–1857.			
20.	Генерал	Калафатовић Данило			1900–1902.		
21.	Генерал	Карановић Сима		око 1900.			
22.	Генерал	Катанић Марко			1857–1859.		
23.	Генерал	Лазаревић Лазар	1872–1873.				
24.	Генерал	Лазих Ђурђе					1899–1902.
25.	Генерал	Лешјанин Милојко	1855–1859.				
26.	Генерал	Магдаленић Михаило				1872–1875.	

Ред. бр.	Чин	Име и презиме	З е м љ а				
			Немачка	Аустрија	Француска	Русија	Белгија
27.	Генерал	Марић Љубомир			1911–1912.		
28.	Пуковник	Марковић Михаило		око 1871.			
29.	Генерал	Матић Светомир			око 1908.		
30.	Пуковник	Машин Александар		1881–1883.			
31.	Генерал	Милић Љубомир				1901–1903.	
32.	Генерал	Миловановић Коста	1872–1873.				
33.	Генерал	Милутиновић Драгутин				1891–1894.	
34.	Војвода	Мишић Живојин		1887.			
35.	Генерал	Мишић Петар				1887–1888.	
36.	Пуковник	Нешић Боривој			1887–1889.		
37.	Генерал	Николајевић Миливој		1887–1888.			
38.	Пуковник	Николић Александар			1855–1860.		
39.	Генерал	Николић Тихомиљ					око 1856.
40.	Генерал	Перишић Љубивој		око 1868.			
41.	Краљ	Карађорђевић Петар			око 1866.		
42.	Генерал	Петровић Јован	1872–1875.				
43.	Генерал	Поповић Дамјан				1877–1888.	
44.	Генерал	Прапочетовић Јован		1874–1875.			
45.	Генерал	Протић Коста	1855–1857.				
46.	Војвода	Путник Радомир				око 1879.	
47.	Генерал	Смиљанић Крста			1909–1910.		
48.	Генерал	Стефановић Душан			1907–1908.		
49.	Пуковник	Стокић Станојло	1872–1873.				
50.	Генерал	Терзић Божидар	1896–1897.				
51.	Генерал	Топаловић Петар	1861–1863.		1867.		
52.	Генерал	Туцаковић Милан			1907–1908.		
53.	Генерал	Хаџић Стеван				1891–1895.	
54.	Генерал	Цинцар Марковић Димитрије	1872–1873.				
55.	Пуковник	Чолак Антић Илија					1856–1858.